ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

DAVR XARAJATLARINING IQTISODIY MOHIYATI VA KORXONA FAOLIYATI SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

Uralova Gavhar
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20075393

Anotatsiya

Mazkur maqolada davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, ularning tarkibi va korxona faoliyati samaradorligiga ta’sir mexanizmlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda davr xarajatlari ishlab chiqarish tannarxidan farqli ravishda bevosita mahsulot hajmiga bog‘liq bo‘lmagan, ammo boshqaruv, marketing va ma’muriy jarayonlar orqali korxonaning umumiy moliyaviy natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan omil sifatida asoslanadi. Maqolada davr xarajatlarining noto‘g‘ri boshqarilishi foyda darajasining pasayishiga, resurslardan samarasiz foydalanishga va raqobatbardoshlikning susayishiga olib kelishi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, xarajatlarni optimallashtirishning zamonaviy yondashuvlari, jumladan, xarajatlarni rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil qilish usullari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari korxonalarda samaradorlikni oshirish uchun davr xarajatlarini strategik boshqarish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: davr xarajatlari, iqtisodiy mohiyat, korxona samaradorligi, xarajatlarni boshqarish, moliyaviy natija, optimallashtirish, boshqaruv xarajatlari, marketing xarajatlari, raqobatbardoshlik, resurslardan foydalanish

Kirish

Davr xarajatlari korxona moliyaviy-xo‘jalik faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ular ishlab chiqarish jarayoni bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan, ammo korxonaning umumiy boshqaruv, sotish va ma’muriy faoliyatini ta’minlashga yo‘naltirilgan xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida ushbu xarajatlarning o‘sish tendensiyasi ko‘plab korxonalar uchun moliyaviy barqarorlik va foyda darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli davr xarajatlarining iqtisodiy mohiyatini chuqur o‘rganish va ularni samarali boshqarish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Korxona faoliyati samaradorligi ko‘p jihatdan xarajatlar tuzilmasining to‘g‘ri shakllantirilishi va ularning oqilona nazorat qilinishiga bog‘liq. Ayniqsa, davr xarajatlari ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmasdan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy natijaga ta’sir etishi bilan ajralib turadi. Bu esa ularni boshqarish jarayonida alohida yondashuvni talab etadi. Noto‘g‘ri rejalashtirilgan yoki nazoratsiz o‘sib borayotgan davr xarajatlari korxonaning raqobatbardoshligini pasaytirishi, sof foyda hajmini qisqartirishi hamda resurslardan foydalanish samaradorligini yomonlashtirishi mumkin.

Mazkur maqolada davr xarajatlarining iqtisodiy mazmuni, ularning tarkibiy tuzilishi hamda korxona moliyaviy natijalariga ta’sir mexanizmlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, xarajatlarni optimallashtirish va samarali boshqarish orqali korxona faoliyati samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda mavjud iqtisodiy yondashuvlar asosida tizimli tahlil amalga oshirilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga e’tibor qaratiladi.

Asosiy qism

Davr xarajatlari korxona moliyaviy tizimida alohida o‘rin tutadi va ularni ishlab chiqarish tannarxi bilan aralashtirish metodologik xatolik hisoblanadi. Ularning iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, bu xarajatlar bevosita mahsulot ishlab chiqarish jarayoniga emas, balki korxonaning umumiy boshqaruv, tijorat va ma’muriy faoliyatini ta’minlashga yo‘naltiriladi. Shu jihatdan davr xarajatlari korxonaning

operatsion samaradorligini qo‘llab-quvvatlovchi, ammo bevosita mahsulot qiymatini shakllantirishda ishtirok etmaydigan resurslar sarfi sifatida qaraladi.

Nazariy jihatdan davr xarajatlari tarkibi uch asosiy yo‘nalishda shakllanadi: ma’muriy xarajatlar, sotish xarajatlari hamda umumxo‘jalik xarajatlari. Ma’muriy xarajatlar korxona boshqaruv apparatini saqlash, xodimlar mehnatiga haq to‘lash va boshqaruv jarayonlarini tashkil etish bilan bog‘liq bo‘lsa, sotish xarajatlari mahsulotni bozorda ilgari surish, reklama, logistika va distribyutsiya jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Umumxo‘jalik xarajatlari esa infratuzilma, xizmat ko‘rsatish va boshqa qo‘shimcha faoliyatlarni qamrab oladi. Ushbu tasnif xarajatlarni tizimli boshqarish va tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Davr xarajatlarining korxona faoliyati samaradorligiga ta’siri bevosita moliyaviy natijalar orqali namoyon bo‘ladi. Chunki ular mahsulot tannarxiga kiritilmasdan, bevosita foyda va zarar hisobiga olib boriladi. Shu sababli ularning ortishi sof foyda darajasining pasayishiga olib keladi. Bu holat korxonaning investitsion jozibadorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, xarajatlar nazoratsiz o‘sib borganda, korxona rentabelligi pasayadi va resurslardan foydalanish samaradorligi yomonlashadi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab korxonalarda davr xarajatlari ustidan tizimli nazorat yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Bu esa xarajatlarning samarasiz taqsimlanishi, ortiqcha boshqaruv xarajatlari va marketing faoliyatidagi nomutanosibliklarga olib keladi. Natijada korxona daromadlari oshgan bo‘lsa ham, sof foyda kutilgan darajada o‘smaydi. Bu esa xarajatlarni optimallashtirish masalasini dolzarb iqtisodiy muammo sifatida kun tartibiga chiqaradi.

Davr xarajatlarini samarali boshqarish bir nechta asosiy tamoyillarga tayanadi. Birinchidan, xarajatlarni rejalashtirish jarayoni aniq va real iqtisodiy ko‘rsatkichlarga asoslanishi lozim. Ikkinchidan, xarajatlar doimiy monitoring va tahlil ostida bo‘lishi kerak, bu esa ortiqcha sarf-xarajatlarni erta aniqlash imkonini beradi. Uchinchidan, xarajatlarni optimallashtirishda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvlar inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi va iqtisodiy qarorlarning aniqligini oshiradi.

Shuningdek, davr xarajatlarining samaradorligini oshirishda xarajatlar va natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash muhim o‘rin tutadi. Masalan, marketing xarajatlarining oshishi har doim ham sotuv hajmining proporsional o‘sishiga olib kelmasligi mumkin. Shu sababli har bir xarajat yo‘nalishi alohida samaradorlik ko‘rsatkichlari asosida tahlil qilinishi lozim. Bu yondashuv resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi va korxonaning umumiy iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, davr xarajatlari korxona faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, ularning iqtisodiy mohiyatini to‘g‘ri anglash va samarali boshqarish korxona raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda ushbu xarajatlarni optimallashtirish nafaqat moliyaviy natijalarni yaxshilash, balki uzoq muddatli strategik barqarorlikni ta’minlash uchun ham zarur hisoblanadi. Shu bois, korxonalarda davr xarajatlarini boshqarishga tizimli, ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali yondashuvni joriy etish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Davr xarajatlarini tahlil qilish natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxona moliyaviy barqarorligi va foyda darajasi nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki boshqaruv va sotish bilan bog‘liq xarajatlarning qanchalik oqilona tashkil etilganiga ham bevosita bog‘liq. Ushbu xarajatlar nazoratdan chiqib ketgan holatlarda korxonaning sof foydasi kamayadi, rentabellik pasayadi va umumiy raqobatbardoshlik zaiflashadi. Shu sababli asosiy xulosa sifatida davr xarajatlarini oddiy sarf sifatida emas, balki strategik boshqaruv obyekti sifatida ko‘rish zarurligi aniqlanadi. Ularni samarali boshqarish korxonaning ichki iqtisodiy muvozanatini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Amaliy jihatdan birinchi taklif sifatida har bir korxonada davr xarajatlarini rejalashtirish tizimini aniq mezonlar asosida qayta ko‘rib chiqish va byudjetlashtirish jarayonini qat’iy tartibga solish zarur. Ikkinchi taklif sifatida xarajatlarni doimiy monitoring qilish mexanizmlarini joriy etish, ya’ni real vaqt rejimida xarajatlar oqimini kuzatish va tahlil qilish tizimini yaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Uchinchi taklif sifatida xarajatlarni kamaytirish

emas, balki ularning samaradorligini oshirish tamoyiliga tayanish kerak, ya'ni har bir sarfning korxona daromadiga qo'shgan hissasi baholanishi lozim. To'rtinchi amaliy yo'nalish sifatida raqamli boshqaruv texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari orqali inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirish va ma'lumotlarning aniqligini oshirish tavsiya etiladi. Beshinchi muhim jihat sifatida marketing va ma'muriy xarajatlar samaradorligini alohida KPI ko'rsatkichlari asosida baholash tizimini joriy etish kerak, chunki bu yo'nalishlarda ortiqcha xarajatlar ko'pincha yashirin shaklda yuzaga keladi. Umuman olganda, davr xarajatlarini optimallashtirish korxona ichki boshqaruv intizomini kuchaytirish, moliyaviy qarorlar sifatini oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi, shu bois ushbu yo'nalishda tizimli yondashuvni joriy etish har qanday zamonaviy korxona uchun strategik ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dusmuratov, R. D. (2013). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Yangiyul poligraf servis.
2. Xomidov, F. (n.d.). Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Toshkent: O'quv qo'llanma.
3. Temirov, F. T. (2023). Xarajatlar hisobi (ma'ruzalar va amaliy materiallar). Toshkent: Iqtisodiyot ta'lim nashriyoti.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. (n.d.). Buxgalteriya hisobi o'quv dasturi va metodik ko'rsatmalar. Toshkent.
5. Xomidov, F. (n.d.). Biznesda buxgalteriya hisobi. Toshkent: O'quv qo'llanma.
6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (n.d.). Moliyaviy hisobot va xarajatlarni hisobga olish bo'yicha milliy standartlar. Toshkent.